

4.4. Винесення судового рішення і забезпечення його виконання

У XIV – першій пол. XVI ст., внаслідок панування приватного права, поширеною була практика припинення справи у зв'язку з домовленістю сторін укласти мирову угоду. Звичайно її укладали до офіційного порушення справи в суді, але можна було вдаватись до угоди на будь-якій стадії процесу. Судко Мінгайлович Хрщон і Юшко Ятовтович покликали Михна Доргевича до великокнязівського суду з приводу справи про маєток. Не дочекавшись рішення великого князя Казимира, “з права зшод, межи собою о том поедналися, и так межы них еднаніе сталося: того именія... две доли Судку Мингайловичу Хрщону, а Юшку Ятовтовичем, а Михна Доргіевича приступити к тому имену к третей доли...”. Сторони звернулись до Казимира з проханням затвердити мирову угоду. Великий князь задовольнив їхнє прохання⁴⁴⁴. 20 липня 1495 р. Іван Сова та Гліб Остафієвич звернулись до великого князя Олександра з проханням дати підтвердний документ на їхню угоду в земельній справі⁴⁴⁵.

Переважає більшість мирових угод стосується цивільних, зокрема земельних справ. Часто закінчувались мировою угодою випадки особистих образ.

Із формуванням публічноправового погляду на злочин законодавець намагався обмежити вказану практику щодо тяжких кримінальних злочинів (див.: Судебник 1468 р., арт. 12). Однак випадки мирових угод, укладених при скоєнні тяжких кримінальних злочинів, зустрічаються протягом всього періоду, що розглядається. Вище наводився приклад мирової угоди при скоєнні вбивства та пограбування слуги Андрія Курбського. 10 травня 1577 р. в Луцьку гродську книгу було вписане зобов'язання шляхтичів Яроша Семашка, Федора Загоровського та Євстафія Малинського відсидіти у в'язниці та видати на страту княгині Марії Четвертинській та її синам своїх слуг, винних у вбивстві князів Петра і Михайла Четвертинських у маєтку Соколах. У той же день княгиня заявила, що припиняє справу внаслідок укладеної угоди, за якою власники вбивць змушені були виконати свої попередні зобов'язання⁴⁴⁶. У записі від 29 червня того ж року зазначено, що Ярош Семашко не видав на страту княгині своїх слуг, тим самим порушивши угоду, але за це зобов'язується відсидіти у

⁴⁴⁴ Акты Литовской Метрики. – Т. 1. – Вып. 1. 1385-1499. – С. 18.

⁴⁴⁵ Там само. – С. 79.

⁴⁴⁶ Луцкая гродская записовая и поточная книга 1577 г. – С. 34.

в'язниці не 3 місяці, а 1 рік⁴⁴⁷. Гарантією дотримання умов мирової угоди була зарука – штраф, який мала сплатити сторона, що порушувала мирову угоду. Порушувач також міг притягатись іншою стороною до державного суду.

В українських землях Великого князівства Литовського існувала можливість переносу розгляду справи з регіональних державних судів до центрального. Однак порядок такого переносу різнився в залежності від регіону. Так, наприклад, у Київській землі скористатись таким правом можна було лише до початку розгляду справи воєводою, а у Волинській землі можна було звернутись до великокнязівського суду на будь-якій стадії процесу⁴⁴⁸.

Винесення вироку відбувалося на підставі всіх пред'явлених доказів. Термін обміркування вироку не повинен був перевищувати трьох днів. Спочатку вирок оголошувався усно, а потім протоколювався в судових книгах. Звичайно вирок виносився особою, яка судила, одноосібно, але у випадках утруднень будь-якого характеру суддя міг або перенести винесення вироку на розсуд авторитетнішого судді (воєводи, старости, великого князя, державного суду), або вирішити справу після поради з присутніми на суді.

Вирок мав відповідати діючому праву, однак на практиці траплялись випадки справ, по яких готового вироку правом не було передбачено. Найбільш складні з таких справ передавались на розгляд великого князя як найавторитетнішого судді. Так, наприклад, у 1497 р. великий князь розглядав справу з приводу розподілу спірної спадщини. Позивачі вимагали передачі їм 2/3 майна їхнього померлого брата, яке мали успадкувати за законом; за заповітом 3/4 майна небіжчик заповідав своїй дружині. Хоча відповідачка пред'явила заповіт, складений із дотриманням усіх вимог, великий князь вирішив справу за законом⁴⁴⁹.

Великий князь, вирішуючи спірну справу, усвідомлював, що винесений ним вирок слугуватиме судовим прецедентом, тому винесенню вироку передувала тривала порада із Пани-Радою. 20 липня 1495 р. великий князь Олександр розглядав досить не стандартну справу про розподіл спірної спадщини. Після досить тривалих дебатів сторін і опитування свідків з'ясувалося, що позивачі навмисне знищили заповіт, щоб відповідач не зміг довести свою причетність до спадщини.

⁴⁴⁷ Там само. – С. 39.

⁴⁴⁸ Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. – С. 184.

⁴⁴⁹ Акты Литовской Метрики. – Т. 1. – Вып. 1. 1385-1499. – С. 84.

У вироку було зазначено, що той, “хто хотел бы кому лихо вчинити, собе горшей вделает”. Позивачі не тільки програли справу, а й мусили сплатити величезний штраф на користь відповідача⁴⁵⁰.

Після закінчення справи в державних судах і в деяких недержавних (магдебурзьких, третейських, церковних духовних) судові рішення заносилось в актові книги, а сторонам видавався “судовий лист”, тобто виписка з актової книги. Для запобігання підробки судового листа його іноді розрізали по діагоналі, “на вгол”, і трикутні частини листа видавали сторонам. При виникненні у майбутньому спорів сторони мали зіставити свої частини листа, щоб переконати суд в істинності документу⁴⁵¹.

Третейські та полюбовні суди видавали “з’єднальні листи”.

Вище вказувалося, що в XIV – на поч. XV ст. вирок суду, незалежно від його різновиду, вважався остаточним і не підлягав оскарженню. З середини XV ст. формується інститут апеляційної інстанції. Апелювати можна було на вирок усіх судів, окрім великокнязівського. Уже в Речі Посполитій створюються спеціальні апеляційні інстанції.

Сторона, невдоволена вирок, мала негайно заявити про це тут же, на суді, інакше вона втрачала право апелювати до авторитетнішої інстанції. З тяжких кримінальних справ подача апеляції взагалі не допускалася. Заборонено було під час апеляції представляти докази, які не були представлені в суді першої інстанції (Статут 1566 року, розд. IV, арт. 65).

У здійсненні вироку за дорученням суду могли брати участь судові чиновники. Розділ спірного майна між спадкоємцями здійснювали дільчі. Якщо за вирок передбачалося публічне покарання або страта, здійснення вироку покладалось на гродський суд, для чого в його розпорядженні були кат і в’язниця. При ухиленні засудженого від виконання судового вироку його майно віддавалося стороні, яка виграла процес, із призначенням терміну для викупу майна (див.: Статут 1529 року, розд. IV, арт. 31). Ця процедура відбувалася у присутності судді та діцького. Такий засіб виконання судового рішення називався “урядовий грабеж”, на відміну від “безправного грабежа”, тобто такого, що проводився самовільно, без відома уряду.

⁴⁵⁰ Там само. – С. 79.

⁴⁵¹ Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 год, собранные и изданные под редакцией Владимира Антоновича и Константина Козловского. – С. 214.

Таким чином, судовий процес в українських судах литовської доби мав давньоруську основу. У процесі зберігався ряд елементів звичаєвого права, що, хоча й надавало процесові певного архаїзму, проте сприяло збереженню у ньому деяких демократичних рис, притаманних давньоруському-українському праву.

Протягом періоду, що розглядається, процес зазнав певної еволюції, яка вивела його на якісно новий рівень. Саме протягом періоду, що розглядається, відбувається перехід процесу від дещо архаїчного до нового, раціонального. Еволюція була зумовлена якісними змінами у правовій системі Великого князівства Литовського, зокрема, у його судовій системі. Зароджується публічноправовий погляд на злочин; формується судова влада у державі; з'являється інститут професійних суддів, судових чиновників, створюється професійна адвокатура. Під впливом вказаних змін у судовому процесі відбувається розмежування його на цивільний та кримінальний; кримінальний процес набуває інквізиційного характеру. Саме протягом вказаного періоду відбувається перехід процесу від архаїчного, з елементами позаправовими, до нового, раціонального.